

Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

ЦРКВАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА ЕЛЕУСА – ВЕЛЈУСА

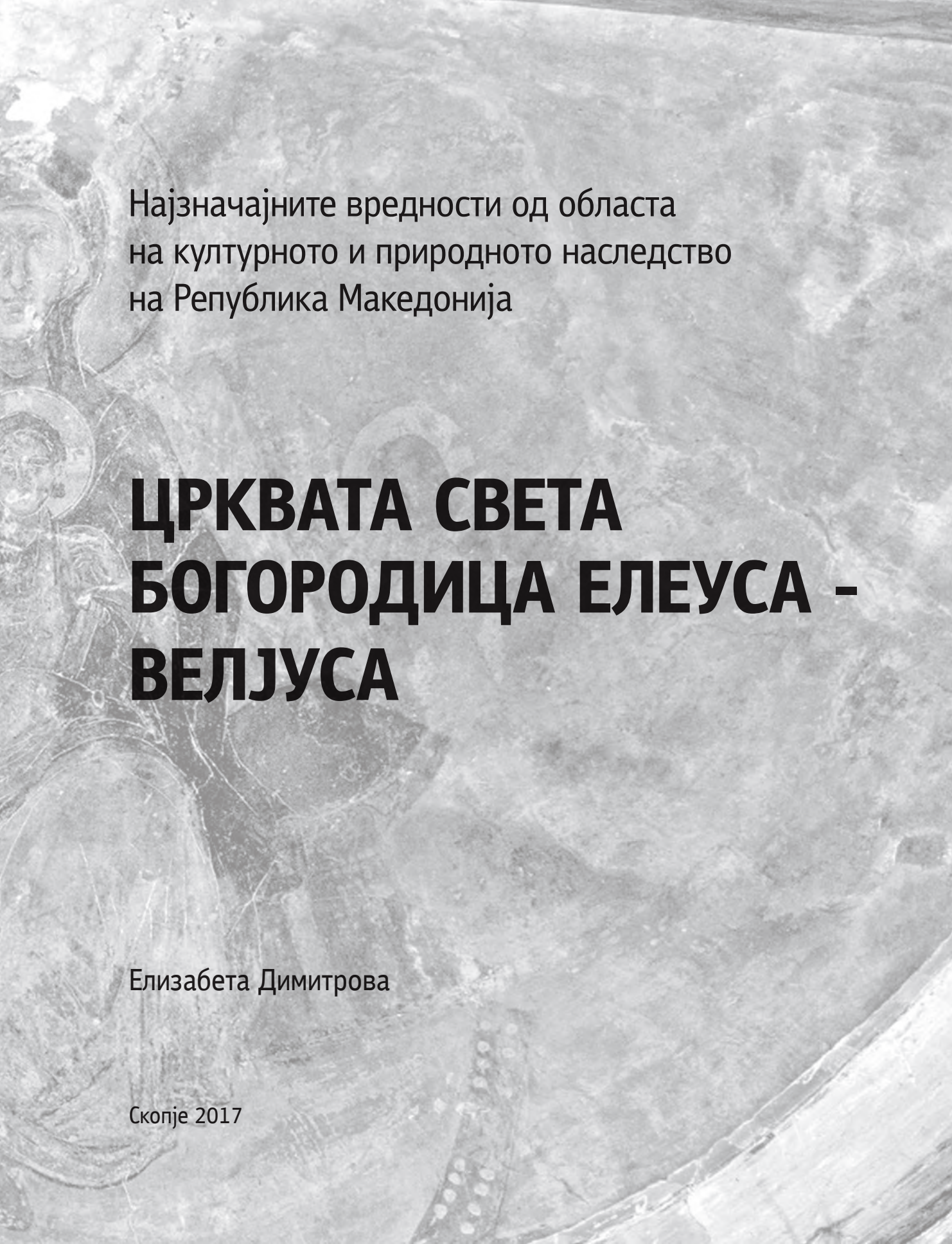

Елизабета Димитрова

Оваа публикација е издадена
со финансиска помош на
Владата на Република Македонија

Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

ЦРКВАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА ЕЛЕУСА - ВЕЛЈУСА

Елизабета Димитрова

Скопје 2017

ВОВЕД

МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ПРИРОДНО НАСЛЕДСТВО

Низ текот на историјата до современи дни македонското културно и природно наследство, никогаш не биле повеќе во сферата на интерес на домашната и меѓународната јавност од моментот кој денес го живееме.

Неговото изнесување пред пошироката јавност во вид на публикации кои го промовираат, претставува една од задачите на Управата на културното наследство, која на тој начин ја презентира богатата ризница на нашето историско минато и зачуваните природни предели.

Од палеолитот и неолитот, преку бронзенто и железното време, антиката и средниот век, сите значајни цивилизациски дострели од ова тло се цел на проучување и презентирање, за да станат достапни на читателите од земјата и светот.

И едицијата која е пред вас претставува продолжување на намерата за пристапност на културното и природното наследство кон секој поединец, кој на тој начин ги запознава значајните археолошки споменици, сакралното наследство, старите урбани целини и специфичните природни области.

Република Македонија со презентацијата на своето наследство, дава придонес кон светското културно и природно наследство, зошто овие публикации имаат за цел да ги сочуваат за идните генерации значајните моменти од нашата историја.

Д-р Елеонора Петрова Митевска

ЦРКВАТА СВЕТА БОГОРОДИЦА ЕЛЕУСА - ВЕЛЈУСА

Меѓу најрепрезентативните споменици на уметничката продукција од средновизантиската епоха зачувани на македонската територија, црквата посветена на Света Богородица Милостива, лоцирана во струмичкото село Велјуса, зазема посебно и мошне забележително место. Основана во последните децении на XI столетие, дарувана со многубројни феудални привилегии и скапоцености, изградена во духот на престолничките архитектонски решенија и декорирана со иновативно структуриран концепт на сликаната програма, таа претставува вистински монумент на културниот подем на епохата со одлики на една автентично дизајнирана градителска и ликовна креација. Нејзината историја, имотно-правните односи, феудалниот статус и богатството на манастирската ризница, се мошне добро познати од податоците во изворно зачуваната историска архива за струмичкиот храм, презервирана во светогорскиот манастир Ивирон, чиј метох Богородичината црква во Велјуса станала во XIII век.

Поглед кон исток

Четириконхалната архитектонска основа на црквата, репрезентативно декорираните фасади со керамопластични орнаменти и полихромен украс изведен во фрескотехника, мозаичниот под и олтарната преграда издлабена во мермер, упатуваат на угледувањето на нејзините градители на современите архитектонски решенија од византиската престолнина и ги одразуваат непосредните влијанија од цариградската градителска традиција. Живописот на црквата, пак, е обележан со појавата на единствени иконографски решенија во изведбата на декоративната програма на олтарот и куполата, кои ќе израснат во креативен вртоток за натамошниот развој на византиското монументално сликарство. Обликувани како одраз на теолошката ерудиција и на специфичните естетски желби на ктиторот, тие претставуваат преодни модели меѓу постарата и поновата иконографија во сликарството на византиските храмови. Со темната таинственост на боите, тонската обработка на волуменот и нагласувањето на цртежот во обликувањето на светителските ликови, сликарството на Богородичината црква во Велјуса претставува репрезент на духовните идеали во уметничкото творештво. Живописот во доградениот ексонартекс и во јужниот трем на црквата, изведен во втората половина на XII век, припаѓа на најдобрите текови на зрелата уметност на Комнените и по мајсторството на изведбата се доближува до ремек-делата на сликарството од XII столетие.

Историските податоци за манастирската црква

Меѓу средновековните културни споменици на територијата на Македонија, црквата Света Богородица Елеуса претставува редок пример на споменик, чие историско минато е мошне добро познато. Благодарейќи на драгоцените податоци од изворните натписи пронајдени во

Екстериерот на црквата

самата црква и оние кои ги содржи богатата збирка на архивски документи за манастирот, неговото живеење во текот на долгите столетија може сосема добро да се следи. Притоа, камените надвратници, оригинално поставени над двата влеза во храмот, прецизно го лоцираат времето на создавањето на манастирската црква и идентитетот на личноста на која ѝ припаѓаат ктиторските заслуги, додека документите од Ивиронската библиотека го осветлуваат богатиот културен подем на манастирскиот комплекс во текот на целиот средновековен период, како и драматичните историски настани поврзани со неговото опстојување.

Врз основа на податоците од натписот врежан во мермерниот надвратник, кој некогаш се наоѓал над западниот влез во храмот, не постои сомнеж дека градителските активности за подигнувањето на манастирскиот храм биле финализирани во 1080 година, под будното око на духовникот Мануил, претходно епископ во Тивериопол, кој во своите монашки денови ја изградил Богородичината црква, создавајќи силно духовно средиште на Струмичката област. Својата ктиторска заложба тој ја истакнал и во вториот натпис врежан во мермер, поставен над самите влезни порти во црквата, во чија содржина монахот Мануил инспиративно ѝ се обраќа на Богородица, славејќи го нејзиното патронство на својата задужбина. Подигнувајќи градба со прекрасни облици, раскошно структурирани градителски компоненти и инвентивно конципирани декоративни елементи, дарувана со вредни уметнички дела и разновидни скапоцености, тој всушност го обликувал и просторот на својот вечен спокој, нарачувајќи ја изведбата на својата гробница во западниот дел на храмот.

За времето на историскиот развој на манастирот зборуваат документите од архивската збирка која се чува во светогорскиот манастир Ивирон, под чија духовна и економска власт велјушкиот храм, заедно со целокупниот феудален имот и манастирската ризница, потпаднал во текот на XIII век. Во рамките на оваа богата датотека на историски настани и процедурални активности, повелбите издадени од канцелариите на византиските императори од XI и XII век нудат автентични податоци за најстарата историја на манастирот и неговото административно уредување; типикот на манастирската заедница, составен од самиот Мануил, го открива строгиот систем на правила и обичаи, со кој се регулира црковно-правното уредување на манастирското братство; инвентарот на манастирскиот имот содржи репрезентативен список на административните документи, црковната опрема, уметничките дела и скапоцените предмети кои ги поседувала манастирската ризница, додека архивската граѓа од подоцнежниот период го осветлува административното уредување и економската положба на манастирот, во текот на долгите столетија на неговата феудална зависност од светогорската духовна власт.

Архитектурата на црквата

Поглед кон запад

Поглед кон север

Како резултат на различните историски собитија од долгите столетија на средновековната епоха и поради драматичниот карактер на воените настани, освојувачките походи и природните непогоди, некогашната раскошна визура на манастирската градба, која претставувала плод на рафинираниот вкус на ктиторот и на исклучителното мајсторство на вештите градители, не е зачувана во целост. Од оригиналниот манастирски градежен комплекс, за чии елементи постојат податоци во пишаните извори, зачувана е единствено архитектонската конструкција на манастирската црква, која претставува едно од најрепрезентативните градителски остварувања на своето време. Иако некогашниот сјај на раскошно обликуваните фасадни сидови и блесокот на полихромниот естетски впечаток на екстериерот се одамна исчезнати од визуелниот композит на црквата, таа сепак претставува единствен примерок во македонското средновековно градителство, кој ги одразува автентичните концепти во структурирањето на архитектонската основа и на просторното решение на градбата.

Надоврзувајќи се на веќе востановените традиции за подигање на триконхални храмови на македонската територија и апсорбирајќи ги одликите на престолничките градителски модели во изведбата, Богородичината црква во Велјуса била изградена со облик на четириконхос во основата, кој претставува развиена варијанта на централниот тип на конхалните црковни планови. Притоа, градбата е конфигурирана од три конститутивни елементи, кои ја сочинуваат просторната композиција на архитектонското решение, поврзани во единствен конструктивен организам и обединети во вешто елаборирана градителска целина. Средишниот архитектонски простор на црквата има квадратен облик, омеѓен со четири полукружно обликувани сида во ентериерот и е засведен со октогонална купола, која се потпира на аголни пандантифи. Изоставувањето на носечките елементи од конструкцијата на сводното решение, кое подеднакво се должи на редуцираните димензии на ентериерот и на желбата за изведба на компактно организиран внатрешен простор, резултирало со визуелно единство на архитектонските компоненти, кои не го попречувале погледот на верниците упатен кон светиот простор на олтарот.

Иако мало по димензии, светилиштето на храмот го овозможувало одвивањето на целокупниот литургиски ритуал, додека куполниот нартекс на западната страна, осмислен со крстообразна основа од збиен тип, ја претставувал светата локација на ктиторовиот гроб, сместен покрај јужниот сид. Во јужниот дел на градбата, пак, била подигната мала капела поврзана со главниот црковен простор и изградена со квадратна основа, со купола и со две полукружни апсиди, манифестирани во ентериерот на градбата. Олтарната апсида и северната конха на наосот од црквата излегуваат во екстериерот со петстрана диспозиција и површина оживеана со двојни ниши поставени во две зони, јужната и западната конха се наполно втопени во сидната маса која ги поврзува конструктивните елементи на градбата, додека апсидите на јужната капела добиле тристран облик во надворешноста на архитектонската основа. Динамичната просторна структура на градителскиот концепт, која овозможила трикуполна експозиција на сводното решение во дизајнирањето на црковниот екстериер, е основната компонента на раскошно развиениот архитектонски план на мавзолејскиот храм, подигнат со средствата на високиот струмички црковен достоинственик и обликуван со заложбите на неговите вешти и искусни градители.

Оригиналниот облик аплициран во репрезентативната конструкција на велјушката црква бил следен и од мајсторски конципираната и умешно реализирана градителска техника, која го доближува овој споменик до највисоките современи дострели на цариградската архитектонска школа од XI век. Елементи од престолинната на византиската градителска традиција се согледуваат во беспрекорната геометрија на градбата во нејзината основа и елевација, но и во специфичниот опус на сидањето, кој подразбира еден мошне доследно спроведуван градителски систем од правилно

Декоративен орнамент на фасадата

обработени камени блокови и редови на тули, вовлечени од основната рамнина на сидовите. Оваа посебна градителска структура на сидовите, била надополнета и со специфичен керамoplastичен украс, а фасадната изведба на градбата ги вклучувала и полихромните ефекти доловени со употреба на фрескотехника, кои создавале впечаток на раскошно обликувана декорација, составена од тули и блескаво бел малтер.

Инвентивниот избор на основата, вештата градителска техника, автентично осмислените конструктивно-декоративни елементи во изведбата и полихромниот украс на фасадите, се елементи кои зборуваат во прилог на големите ктиторски амбиции на монахот Мануил и неговата желба да создаде репрезентативна градба, која по своите одлики ќе ги надмине дотогашните остварувања на средновековното градителство на оваа територија. Создавањето на мермерната олтарна преграда и изведбата на раскошните мозаични павименти кои се наоѓале во олтарот, наосот и нартексот на храмот, како и во капелата во јужниот дел на градбата, претставувале завршен акцент на внимателно дизајнираниот ентериер на свечениот мавзолејски сакрален објект. Во втората половина на XII век, кон веќе постоечката архитектонска структура на храмот биле доградени делови на северната, јужната и западната страна; поради потребите на литургиската церемонија, меѓу источната и северната конха бил приграден мал жртвеник, јужниот трем бил подигнат за да ја опфати манастирската некропола, а ексонартексот го облагородил влезниот дел од црквата со порепрезентативно организиран простор. Преправани и дотерувани и во наредните столетија, овие доградби сведочат за грижата на многу генерации манастирски приложници за архитектонските вредности на велјушкиот црковен комплекс.

Фрескоживописот во црквата

Литургиската служба на архијереите

Поради масивната девастација на живописот и како резултат на повеќекратните конзерваторски потфати за презервација на фрескодекорацијата, сликана програма на црквата е зачувана само во извесна мера. Изведена во годините по подигнувањето на градбата, а со оглед на скромните димензии на фрескорепертоарот, секако завршена до средината на осмата деценија од XI век, таа поседува мошне специфични ликовни одлики, кои укажуваат на појавата на одредени развојни текови на византиското сликарство во доменот на иконографското осмислување на темите. Освен тоа, во сферата на ликовната експресија, сликарството на Богородичината црква во Велјуса ги најавува и стилските иновации, кои ќе бидат

Свети Јован Златоуст од Литургиската служба на архијереите

Литургиската служба на архијереите (детал)

карактеристични за уметничката продукција на следното столетие. И покрај големите оштетувања на декоративната програма која некогаш ги красела ѕидните површини во ентериерот на велјушкиот храм, што го оневозможуваат согледувањето на специфичната програмска концепција на сликаниот ансамбл, зачуваните партии од оригиналното сликарство се доволно сведоштво за иновативната иконографска димензија на изведениот аранжман. Следени од рационално конфигурираната структура на композициските схеми, обележана со пластичната експозиција на формите и со тоналниот модус на сликарскиот ракопис, иконографските новости во фрескоживописот на Богородичината црква ја навестуваат новата епоха во развојот на византиското монументално сликарство.

Првата компонента на програмските иновации во конципирањето на сликаниот ансамбл на велјушкиот храм е изведбата на декорацијата во олтарниот простор на црквата, каде под претставата на Богородица - симболот на Земната црква, е прикажана композицијата на светите архијереи кои ѝ служат на Хетимасијата. Иако двајцата фронтално претставени црковни великодостоинственици покажуваат пасивен однос кон Пригответниот трон кој ја симболизира Христовата спасоносна жртва, благословувајќи со вообичаениот гест на десната рака, останатите двајца, свртени кон центарот на светилишниот простор, читаат од развиените свитоци со испишаните пасуси на литургиската служба. Така, иако некои од архиереите ги задржале фронталните ставови од постарата иконографија карактеристична за спомениците од првата половина на XI век, оние кои се свртени кон Хетимасијата, прикажана во центарот на претставата, го истакнуваат својот активен ангажман во перформансот на литургиската церемонија. Тоа се светите Василиј Велики и Јован Златоуст, кои ги читаат стиховите на своите служби во слава на Христовата жртва. Со тоа старата апстрактна форма на фронтални архиерејски претстави е заменена со пореалистична содржина, во која архиереите вршат литургиска служба, поклонувајќи ѝ се на претставата на Пригответниот престол, како симбол на Христовата евхаристична жртва. Сублимирајќи ги елементите на старите иконографски предлошки и на новите ликовни модели, композицијата изведена во олтарниот простор на Велјуса го трасира патот за востановувањето на иконографската конструкција на сцената Литургиска служба на архиереите, која ќе стане задолжителен тематски декор во програмскиот дизајн на светилиштата во византиските храмови.

Христос Пантократор во централната купола (детал)

Христос Пантократор во централната купола

Старозаветниот цар Давид од тамбурот на централната купола

Пример за преодните иконографски модели во декорацијата на сакралните објекти од овој период претставува и сликаната програма на централната купола, подигната над наосот на црквата. Во нејзиното теме, според веќе востановениот програмски аранжман за украсување на црковниот простор во византиските храмови, Христос Седржител, господарот на небесата, воскреснатиот спасител на човештвото и оној кој бдее врз верниците во Земната црква, ги благословува своите поданици од врвот на црковното здание. Во тамбурот на куполата, покрај ликовите на Богородица и Јован Крстител како компоненти на деизисното решение, и двојката ангели како репрезенти на небесната гарда на Пантократорот, се појавуваат и фигурите на четворицата старозаветни пророци, кои ја најавуваат Христовата инкарнација и неговата спасоносна мисија меѓу човештвото. Деизисното решение што се јавува како одглас на постарата иконографија на

Богородица од тамбурот на централната купола

Свети Јован Крстител од тамбурот на централната купола

Пророкот Језекил од тамбурот на централната купола

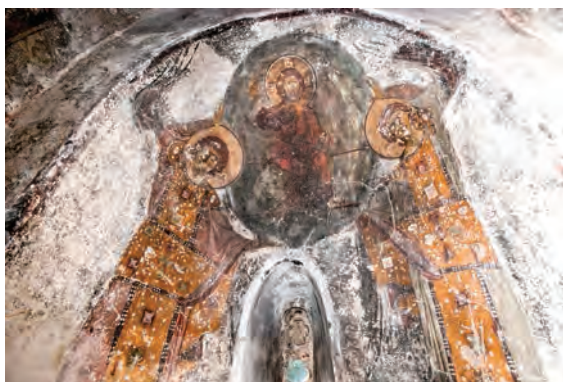
куполната декорација која го прикажувала Христовото вознесение, е обединето со пророчките фигури, како најава за новиот систем на куполна декорација во византиските храмови. Така, сликарството на куполата во Богородичината црква во Велјуса, како и фрескоаранжманот во апсидата, имаат пресудна улога во оформувањето на преодните иконографски модели во програмската декорација на византиските споменици.

Од сликаната програма во наосот на црквата се зачувани само две композиции, изведени на полукружните

сидови од конхите. На површината на северната певница е прикажана композицијата на Христовото симнување во Адот, симболична илустрација на Христовото воскресение, во која тој ги избавува казнетите праведници и ги спасува од длабоките челюсти на Пеколот. Покрај вообичаената претстава на Адам и Ева, прародителите на човештвото и старозаветните праведници кои чекаат на своето избавување, во велјушката композиција се забележува и еден невообичаен иконографски елемент. Под Христовите стапалки, каде се наоѓаат скршените порти на Пеколот, тој гази врз врзаната фигура на ѓаволот како традиционален симбол на победеното зло, но во Велјуса ѓаволската фигура добила свој двојник, најверојатно како иконографска рефлексција на односот кон телошкиот концепт на дуалистичките религиозни учења, кои со голем интензитет се ширеле на македонското подрачје. Во западната конха е прикажана композицијата на Сретението, од која е зачувана само Богородичината фигура и дел од мермерниот цибориум, како ентериер на храмот во кој бил донесен четириесетдневниот Христос на обрежување. Лоцирањето на овие две композиции во конхите на црквата упатува на соодветен распоред во илустрацијата на редуцираниот циклус на Големите црковни празници, кој бил изведен на сидовите од наосот, според веќе утврдената иконографска шема во неговото прикажување.

Претстава на ангел од тамбурот на централната купола

Визијата на свети Нифон во јужната капела

Визијата на свети Нифон во јужната капела (детал)

За уништената декорација изведена во нартексот денес веќе не може да се зборува, но треба да се одбележи дека во овој простор од храмот, каде се наоѓала гробницата на основачот, била изведена ктиторската композиција. И покрај нејзината подоцнежна дислокација над влезот за екзонартексот, каде во XIX век била насликана новата донаторска фреска, откриениот аркосолиум, обликуван покрај јужниот сид на припратата, е единствениот простор за свечена претстава на ктиторовиот портрет, кој бил изведен во рамките на автентичниот фрескоживопис од крајот на XI столетие. Уништена заедно со речиси целосната декорација на западниот дел од црквата, ктиторската композиција засекогаш ги оневозможила вообичаените шпекулации околу иконографската конструкција на сцената, во која, со голема

Визијата на свети Нифон во јужната капела (детал)

Богородица со Христос во апсидата

Поглед кон олтарот

веројатност, биле прикажани ликовите на донаторот, на патронот и на врховниот владетелски авторитет. Оштетувањето на поновата фреска, која би требало да го следи ликовниот модел на старата претстава, не дозволува со точност да се утврди специфичната концепција на автентичната ктиторска композиција, прикажана покрај гробот на храмовиот добротвор.

Од фрескодекорацијата во јужната капела, посветена на северноафриканскиот епископ Нифон, зачувани се неколку претстави. Во темето на куполата бил прикажан ликот на Христос Емануил, симболичната претстава на овоплотениот Христос кој дошол на Земјата да страда за гревовите на човештвото, жртвеното јагне принесено на Божјиот олтар на човечките гревови, најавуваниот Спасител, овоплотен и подготвен за избавувачката мисија, што ќе го спаси човечкиот род. Од светителските ликови изведени на сидовите од капелата, се препознаваат портретите на свети Пантелејмон, прочуениот исцелител, прикажан со сочувствителен поглед, нежен лик, стамена фигура и лекарски прибор во рацете и претставата на патронот, свети Нифон, репрезент на Александриската црква од IV век, прикажан во допојасна претстава, со благородно-аскетизиран лик, со грациозен гест на благослов и со раскошно украсено евангелие во раката. Во просторот до неговиот портрет била изведена и Сцената на неговата визија, опишана во Житието на свети Нифон, во која тој го видел Христос во блескава мандорла носена од ангели како најава за неговата смрт. Така, мавзолејскиот карактер на храмот бил акцентиран со есхатолошката димензија на илустрацијата на највпечатливиот хагиографски момент од биографијата на светителот, како пример за возвишената предаденост на аскетските идеали на ктиторовиот *exemplum imitationis*.

И покрај големите оштетувања на фрескорепертоарот, кој во одделни делови од велјушјата црква е сосема уништен, иконографските новини и специфичната концепција на сцените, фундирана врз длабоката теолошка ерудиција на ктиторот и на неговата желба за конструкција на автентични ликовни модели, зборува во прилог на извонредното значење на сликаниот аранжман, изведен во задужбината на некогашниот црковен великодостојник. Програмската концепција на ансамблот, која почива врз: иконографските иновации во осмислувањето на олтарната декорација и ликовниот дизајн на централната купола, редукцијата на Празничниот циклус во согласност со димензиите и карактеристиките на расположливиот црковен простор, нагласувањето на повеќезначната Христова улога за спасот на верниците со илуминацијата на трите Христови претстави во контекст на трикуполната архитектонска артикулација на храмот и илустрацијата на специфично селектираните есхатолошки мотиви, ја претставува најзначајната одлика на креативниот придонес на велјушкиот фрескоаранжман. Стоејќи на почетокот на еден развоен процес во структурирањето на програмските компоненти и на иконографските матрици во византиското монументално сликарство, фрескоживописот на Богородичината црква во Велјуса ја претставува најдрагоцената етапа од развитокот на канонските обрасци на средновековната визуелна естетика.

Стилските карактеристики на фрескоаранжманот, кој некогаш ги красел сидните површини на велјушкиот ентериер, не се помалку интересни од иконографските одлики на сликаниот репертоар. Иако во голема мера оштетена, сликаната декорација на црквата сè уште зрачи со деликатниот дијапазон на изразни средства, со кои е доловена атмосферата на

Сликаството во јужната конха

богословските идеали. Забележливата цртачка вештина, беспрекорно изведената модела-ција на формите, напорот да се доловат сите детали во ликовната експозиција на темите и рафинирано придушената сликарска гама на фрескоансамблот во Велјуса, укажуваат на мошне надарени автори, зографи кои биле во можност да го задоволат префинетиот вкус на ктиторот и да ја украсат неговата репрезентативна задужбина со несомнено маркантни уметнички квалитети. Големиот талент и солидната наобразба на фрескописците е видлива во сите структурални компоненти на нивната сликарска изведба, која се одликува со прецизно конципиран цртеж, пластично разиграна обработка на формите и стемнета палета на тонови од рафинираниот колористички дијапазон на боените резонанци.

Педантното обликување на ликовите и фигурите, тонскиот пристап во формирањето на волуменот во изведбата на претставите и специфичните нијанси со кои е доловена пластичната изразност на прикажаните светителски портрети, се најкарактеристичните одлики на сликарскиот ракопис на велјушките зографи. Не штедејќи го своето цртачко мајсторство, тие дозволиле во нивната изведба да продрат и карактеристиките на новите стилски струења, особено видливи во обработката на ликовите, каде засилената улога на линијата условила појава на одредена декоративност во доловувањето на светителските претстави. Нагласувајќи ја засилената динамика на линеаристичкиот пристап во изведбата на зачуваните светителски портрети, особено во прикажувањето на фацијалните контури на нивните сугестивно доловени ликови, велјушките мајстори ги антиципираат најпрепознатливите карактеристики на сликарството од следното столетие. Приврзани кон принципите на промислено организираната ликовна структура на претставите, како и кон сликарската гама на стемнетите тонови

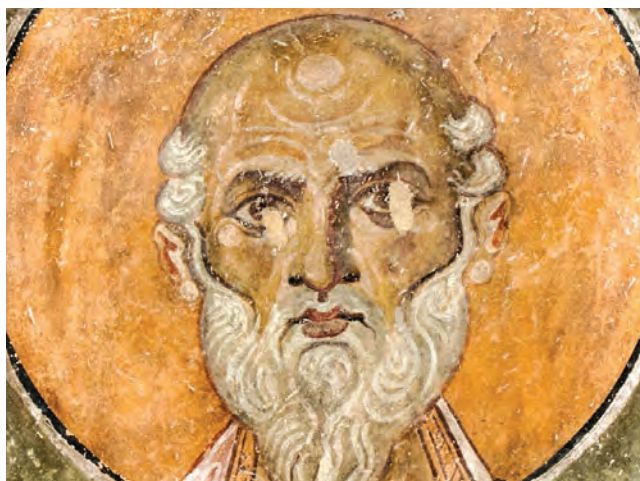
Сликаството во западната конха

Сликаството во северната конха

Свети Нифон

Свети Нифон (деталј)

и на длабоките созвучја на студените нијанси, тие создале фрескоансамбл, кој го рефлектира префинетиот ликовен вкус на ктиторот и неговата монашка продуховеност.

Зачуваните фрагменти од фреските кои некогаш ги декорирале сидовите на доградениот ексонартекс и на јужниот трем, иако недоволни за иконографска анализа на прикажаниот репертоар, се одликуваат со големо сликарско мајсторство на нивните творци и со изворедни стилско-ликовни квалитети. Иако во најголема мера уништени, овие остатоци на

Христос Емануил во куполата на јужната капела

сликарството, изведено во периодот на функционалните доградби на црковниот објект во почетокот на втората половина од XII век, зборуваат во прилог на една ексклузивна ликовна творба, чиј автор не е непознат за македонската територија. Врз основа на: зачуваниот дел од композицијата со претставата на пустиникот Онуфриј, ликот на Христос, кој најверојатно припаѓал на некоја од евангелските илустрации, фигурата на неидентификуваната личност, чија поза сугерира припадност на синоптичката иконографија, како и портретот на непознатиот архијереј, може да се зборува за врвен мајстор фрескописец со раскошна сила на изразот и со префинета техника на изведбата. Лесниот и прецизен цртеж, динамичната игра на линиите, извонредниот баланс на масите во композициите и неусилените движења на прикажаните фигури се главните одлики на неговото творештво, кое се вклопува во современите ликовни

Свети Пантелејмон

текови на византиското сликарство од втората половина на XII век и се доближува до врвните остварувања на монументалната уметност од оваа епоха. Атрибуирана на главниот нерешки мајстор и издигната на пиедалот на најдобрите дострели на средновизантиската ликовна продукција, фрескодекорацијата на велјушкиот трем, иако скромна по зачуваните димензии, ги допрела творечките врвови на колосалната уметничка изведба.

Основана во времето на релативно стабилни историски прилики и поволна економска состојба кон крајот на XI век, Богородичината црква во Велјуса опстојувала и низ тешките столетија кои следеле потоа. Обликувана со автентични архитектонски форми, облагородени со раскошен фасаден украс и декорирана со мистичните созвучја на една slikana програма со длабоки теолошко-иконграфски значења, таа израснува од времињата на втемелувањето на репрезентативните градежни модели и формирањето на карактеристичните модели на византиската иконографија. Иако зачувала само одделни елементи на некогашниот гламурозен

изглед, трансформиран во поскромна архитектонска визура со обемните реставраторски зафати, и го изгубила најголемиот дел од автентичната slikana декорација, Богородичината црква во Велјуса ги рефлектира репрезентативните уметнички текови, кои под влијание на водечките византиски уметнички центри се ооплотиле на македонската територија.

Свети Онуфриј во јужниот трем

СЕЛЕКТИРАНА БИБЛИОГРАФИЈА:

Gerstel Sh. E. J., *Beholding the Sacred Mysteries. Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle and London, 1999.

Димитрова Е. - Коруневски С. - Грандаковска С., *Средновековна Македонија. Култура и уметност, Македонија. Милениумски културно-историски факти*, т. III, Скопје 2013.

Коруневски С. - Димитрова Е., *Византиска Македонија. Историја на уметноста на Македонија од IX до XV век*, Скопје 2006.

Miljković-Peprek P., *Les données sur la chronologie des fresques de Veljusa entre les ans 1085 et 1094*, Actes du XVe Congrès international des Études Byzantines (1976), Athens 1981.

Миљковиќ-Пепек П., *Велјуса. Манастир Св. Богородица Милостива во селото Велјуса крај Струмица*, Скопје 1981.

Миљковић-Пепек П., *Смисао иконографског програма на фрескама јужног трема манастирске цркве у Вељуси*, Зограф 13, Београд 1982 (1984).

Миљковиќ-Пепек П., *Манастирот Богородица Милостива (Елеуса) од селото Велјуса. Акта Велјуса*, Скопје 1984.

Wharton A. J., *Art of Empire. Painting and Architecture of the Byzantine Periphery. A Comparative Study of Four Provinces*, University Park and London 1988.

Издавач

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот

д-р Елеонора Петрова - Митевска

Уредник

Дончо Наумовски

Автор

проф. д-р Елизабета Димитрова

Лектура

Александар Јорданоски

Фотографии

м-р Мишко Тутковски

Графички дизајн

ДАТАПОНС, СКОПЈЕ

Печати

ДАТАПОНС, СКОПЈЕ

Тираж

500

© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

726.54.033.2(497.742)
930.85(497.7)

ДИМИТРОВА, Елизабета
Црквата Света Богородица Елеуса - Велјуса / Елизабета
Димитрова ; [фотографии Мишко Тутковски]. - Скопје : Управа за
заштита на културното наследство, 2017. - 24 стр. : илустр. ; 25 см.
- (Најзначајните вредности од областа на културното и природното
наследство на Република Македонија)

Вовед македонското културно и природно наследство / Елеонора
Петрова Митевска: стр. 4. - Библиографија: стр. 23

ISBN 978-608-4549-46-8

а) Црква "Св. Богородица Елеуса" - Струмичко б) Културно наследство
- Македонија
COBISS.MK-ID 105480970